

Női íráshasználat
és kéziratos kultúra
a hosszú 19. században

Szerkesztette

TÖRÖK ZSUZSA

reciti
Budapest
2022

A kötet a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének támogatásával jelent meg.

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón: divatkép a *Honderű* 1847-es évfolyama második félévének
18. számából.

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5
Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X

ISBN 978 615 6255 47 1

978 615 6255 48 8 (pdf)

Kiadja a Reciti,
ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

www.reciti.hu

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

Bevezető	7
TÁRSAS SZÖVEGHASZNÁLAT	
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN Nők a kéziratos hagyományban a 18–19. század fordulóján	17
MÉSZÁROS GÁBOR Lokalitás és női íráshasználat a 19. század elején A Göcseji Helikon költői	39
ÉN- ÉS KÖZÖSSÉGREPREZENTÁCIÓ	
KUCSERKA ZSÓFIA A női Bildung elmélete és gyakorlata Kölcsey Antónia naplójában és Ábrányiné Katona Clementina publicisztikájában	59
DOMOKOS MARIANN Kéziratos ételleírások a 19. században: egy sajátos női szöveg- és forrástípus	75
KAPUS ERIKA „Bob lovagol a tarkán” Szabolcsi hétköznapiok a mi háborúnk idején Czóbel Minka 1914-es naplófeljegyzéseiben	99

ÍRÁS ÉS EMLÉKEZÉS

TÖRÖK ZSUZSA

„Szállnak e könyvből szép emlékeim”

Majthényi Flóra kéziratos verseskönyve 127

LINGVAY JULIANNA

Az emlékezés kontextusai és narratívái Lövei Klára íráshasználatában 157

KOMMUNIKÁCIÓ ÉS KÖZÖSSÉGTEREMTÉS

SOMOGYI GRÉTA

Rhédey Mária grófnő férjéhez, gróf Mikó Imréhez

írott levelei (1848–1849) 175

DEDE FRANCISKA

„Édes Mephisto!”

Justh Zsigmond női levelezőtársai 195

FEDELES-CZEFERNER DÓRA

„Sok a dolgom, és már írógörcsöm van...”

Levelező közösségek és kéziratosság Schwimmer Rózsa hagyatékában 243

Névmutató 275

A kötet szerzői 287

„Szállnak e könyvből szép emlékeim”

Majthényi Flóra kéziratos verseskönyve

Majthényi Flóra kétségtelenül a 19. század legproduktívabb költőnője volt. E kijelentést saját kutatásaimra alapozva fogalmaztam meg, azonban, sajnálatos módon, nem verifikálható. A 19. század költőnői életműveit feltáró szövegkiadások ugyanis, amelyek lehetővé tennék a komparációt, nem állnak rendelkezésre. E tekintetben csupán Szendrey Júlia összes versének 2018-ban publikált kiadása jelent kivételt.¹ A Szendrey költői életművét bemutató kötet összesen 141 verset tartalmaz, beleértve a verstördékeket is. A költeményekből csupán 24 jelent meg Szendrey Júlia életében különféle periodikákban és gyűjteményes kötetekben, nagyrészüket tehát Szendrey esetében is kéziratos formában létezett. Ezzel szemben Majthényi Flóra már életében is több verseskötetet jelentetett meg: 1858-ban publikálta első kötetét *Flóra 50 költeménye* címmel, s ezt követték további verskiadások: 1860-ban a *Flóra dalai*, 1866-ban a gyermekverseket tartalmazó *A jó gyermekek könyve*, 1868-ban az *Elégiák kis fiamhoz*, végül 1877-ben *Ujabb költeményei*.² E kiadások összesen 186 verset tartalmaznak, úgy hogy a több részből álló *Elégiák kis fiamhoz* kötetet egyetlen versciklusnak számoltam. A különböző kötetekbe felvett versek azonban Majthényi Flóra egykorúan nyomtatásban megjelent poémáinak csak egy részét képezik, ugyanis számos olyan, a korabeli folyóiratokban megjelent költeménye van, mely utólag nem kapott helyet a kötetkiadásokban. A periodikákban rejlő versek száma pillanatnyilag felmérhetetlen, hiszen Majthényi Flóra lenyűgözően sokat írt: az 1850–1860-as éveknek aligha

1 Vö. GYIMESI Emese, szerk., *Szendrey Júlia összes verse* (Budapest: Kortárs Kiadó, 2018).

2 [MAJTHÉNYI] Flóra, *50 költeménye* (Pest: Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1858); [MAJTHÉNYI] Flóra, *Dalai* (Pest: Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1860); [MAJTHÉNYI] Flóra, *A jó gyermekek könyve*, 2 köt. (Pest: Emich Gusztáv, 1867); MAJTHÉNYI Flóra, *Elégiák kis fiamhoz* (Pest: Fanda és társai, 1868); MAJTHÉNYI Flóra, *Ujabb költeményei* (Budapest: Herz János könyvnyomdája, 1877).

van olyan szépirodalmi- és divatlapja, jótékonyági céllal kiadott albumja, költőnők verseit tartalmazó antológiája, amelyben ne jelent volna meg költeménye.

Egyetlen utolsó, Majthényi költői termékenységét illusztráló példa az 1849–1864 között megjelenő *Hölgyfutár* című folyóiratban való jelenlétével kapcsolatos. Az alig tizenöt éves Flóra ugyanis a *Hölgyfutár*-ban kezdte el verseit nyomtatásban megjelentetni, és 1851–1862 között rendszeresen publikált a folyóiratban, ahol a tárgyalt időszakban összesen 85 költeménye jelent meg. E teljesítmény önmagában nézve is jelentős, de ha Majthényi produktivitását más költőnők folyóiratbeli jelenlétével vetjük össze, a különbségek még látványosabbá válnak. Majthényi Flóra hatékonysága még a *Hölgyfutár* másik, 1858–1862 között aktívan közreműködő költője, Kisfaludy Atala verseinek számához (összesen 39) viszonyítva is kiemelkedik, más költőnők pedig általában csak egy-két verssel voltak jelen a folyóiratban. Majthényi egyértelműen a *Hölgyfutár* rendszeresen foglalkoztatott és legrepresentatívabb költője volt a vonatkozó évtizedekben, akinek költői produktuma a periodikában 1849–1864 között megjelenő összes női költő verseinek 45%-át, tehát majdnem felét tette ki. A verseit csak keresztnévvel publikáló Flóra voltaképpen a *Hölgyfutár* sztárköltője volt: hollétéről olvasók érdeklődtek, ha külföldi távollét miatt huzamosabb ideig nem jelent meg verse a folyóiratban; a periodika, szintén olvasói igényt elégítve ki, arcképét is közölte; kortárs költők írtak hozzá rendszeresen üdvözlő verseket; 1856-ban Tóth Kálmán költővel való házasságkötését Szász Károly versben üdvözölte a lapban; Flóra papírnehézének formázott arcképét pedig, Jókainé, Petőfi és más honi celebritások mellett, papírkereskedésben vehették meg az olvasók.³ Majthényi Flóra tehát nemcsak az 1850–1860-as évek legtermékenyebb és legismertebb, hanem legsikeresebb költője is volt. Noha költői hírneve és munkássága, sok más női és férfi kortársához hasonlóan utólag feledésbe merült, és nem került be a kanonikus irodalmi művek tárházába, illetve az 1860-as évek végétől kezdve lejtmenetbe is került, költői pályájának korabeli és korai sikere elvitathatatlan. Majthényi ugyanakkor azon 19. századi női szerzők egyike volt, aki, naplója és autográf levelei értelmében, a modern irodalmi piac által teremtett lehetőségekre rezonálva tudatosan használta az írást az egzisztenciateremtés eszközeként.

A periodikák és kötetkiadások nyomtatott nyilvánosságában alakított költői hírnév, valamint az írással kapcsolatos profitorientált gondolkodás azonban tá-

3 Majthényi Flórának a *Hölgyfutár*-ban való jelenlétéről lásd korábbi írásomat: TÖRÖK ZSUZSA, *A Hölgyfutár sztárköltője: Majthényi Flóra*, hozzáférés: 2022.08.15, https://abtk.hu/ismerettar/ismeretterjesztes/2504-a-holgyfutar-sztarkoltojnoje-majthenyi-flora?fbclid=IwAR0aRZHSQRZyOaE5qC3sXYm94_OhrFgMhAfqtgK1-Fxcu5_w4HJk6Ypas

volról sem meríti ki a Majthényi-jelenséget. Majthényi Flóra ugyanis költői életművének jelentős hányadát nem nyomtatásban, hanem kéziratosságon őrizte. Ezt igazolja az az autográf kéziratosságon verseskönyv, mely Majthényi 256 egybegyűjtött és -írt költeményét, tehát feltételezhetően teljes költői életműve mintegy (vagy akár több mint) felét tartalmazza.

Jelen írás nem azt a kérdést kívánja egyértelműen megválaszolni, hogy miért nem jelentette meg Majthényi e költeményeket is nyomtatásban, hanem költői életműve nyilvánossá tételével kapcsolatos választásainak kontextusát célja megérteni. A tanulmány tehát Majthényi Flóra kéziratosságon verseskönyve kapcsán azokat a kulturális gyakorlatokat szándékozik rekonstruálni, amelyek a kéziratosságon kultúra és a nyomtatott kiadványok gyorsan bővülő piaca között párhuzamosan léteztek; ily módon a kéziratosságon és a nyomtatás komplex együttélésének feltárásában érdekelt. Egyszóval a kora újkor angolszász kutatói által az utóbbi negyven évben kidolgozott kéziratosságon kultúra fogalmára és a kéziratstudományok (*manuscript studies*) művelői által megfogalmazott azon újabb tézisre építi gondolatmenetét, mely szerint a kéziratosságon szövegprodukción és -disszemináción nem szűnik meg a nyomtatás megjelenésével. Azt állítja tehát, hogy a nyomtatás expanziója és az egyre inkább diverzifikálódó folyóirat irodalom még a 19. században sem számolta fel teljesen a korábbi évszázadok hagyományát folytató kéziratosságon kultúrát. A dolgozat fő érdeklődési pontja, hogy a kéziratosságon és a nyomtatott nyilvánosság hogyan kerül bonyolult kapcsolatba egymással egyetlen költői életművön belül. A tanulmány egyik tézise tehát, hogy a kéziratosságon a szövegek használatának (és nyilvánosságának) a korábbi évszázadokhoz viszonyítva ugyan ritkább, de lehetséges formája maradt még a 19. században is. A másik tézis pedig médiatörténeti eredetű, és azt állítja, hogy az újabb médium megjelenése nem teljesen szorítja ki és váltja fel a korábban létezőt: mint ahogy a digitális kultúra sem szüntette meg a nyomtatási kultúrát, a nyomtatás sem számolta fel teljes mértékben a kéziratosságon szövegprodukción és -használatot. A tanulmány tehát amellet érvel, hogy a kéziratosságon és a nyomtatás párhuzamosan létező, egymást megtermékenyítően kiegészítő, egymásra ható kulturális jelenségek a 19. században, és a domináns nyomtatási kultúrán belül érdemes a különféle technológiák egyidejűségére figyelni.⁴

4 A kéziratosságon és nyomtatási kultúra szimultán jelenlétének fontosságára több kora újkorral foglalkozó tanulmánygyűjtemény és monográfia is felhívta a figyelmet, de a 19. századra vonatkozó megközelítések között is találunk rá példát. Ezekből néhány, a teljesség igénye nélkül: Margaret J. M. EZELL, „Introduction: The Changing Culture of Authorship and the History of the Book”, in Margaret J. M. EZELL, *Social Authorship and the Advent of Print* (Baltimore–London: John Hopkins University Press, 1999); George JUSTICE, „Introduction”, in *Women’s Writing and the Circulation of Ideas: Manuscript Publication in England, 1550–1800*, ed. George L. JUSTICE and Nothan TINKER, 1–16

Majthényi Flóra rendhagyó módon sokat írt, a tanulmány tehát korántsem vállalkozhat teljes költői életműve átfogó értelmezésére, annál is inkább, mivel költészetével kapcsolatosan még az alap kutatások sincsenek elvégezve, nyomtatásban megjelent verseiről sem születtek értelmezések. Azt sem állítja, hogy költészetének megértéséhez kizárólag fennmaradt kéziratok nyújtjanak biztos tájékozási pontokat. Célja csupán rávilágítani a kéziratosság és a nyomtatás bonyolult összefüggéseire meghatározott költői életmű tanulmányozása kapcsán. Adott kéziratokról írni ugyanakkor hangsúlyosan veti fel a kéziratok reprezentációjának problémáját, hiszen a felkínált megközelítés (maga a tanulmány) nyomtatásban jelenik meg. Az alábbiakban ezért Majthényi Flóra kéziratosa verseskönyve néhány oldalának fényképmásolatát is közlöm.⁵

A forrásról

Majthényi Flóra barna bőrkötésű, vasalt szelű, aranyozott kapcsos versíró könyvét a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.⁶ A kötetet a belső címdalra olvasható bejegyzés értelmében Majthényi Flóra a *Pali emléke* címmel látta el, és mottójával a kötet harmincadik, *Átmehettek más érzések...* című versének első szakaszát választotta; a mottót aláírása követi:

Átmehettek más érzések
Olykor szivemen talán,
De csak őt, csak őt szerettem
Változatlan, igazán, én,

Majthényi Flóra

(Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 8–9; Andrew PIPER, *Dreaming in Books: The Making of the Bibliographic Imagination in the Romantic Age* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 2009), 127; Michelle LEVY, *Literary Manuscript Culture in Romantic Britain* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020).

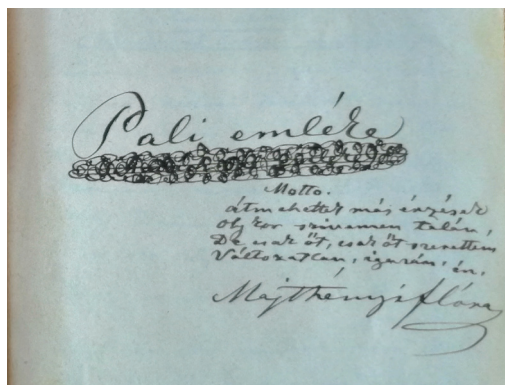
- 5 A közlési engedélyért Rózsafalvi Zsuzsannának, a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára fősztályvezetőjének tartozom köszönettel.
- 6 A Petőfi Irodalmi Múzeum nyilvántartásában [*Majthényi Flóra versíró füzet*] – Pest. Dec. 17. 1849 – [1879] 26/12 címmel szerepel a kézirat. Jelzete: V. 4891. A kötetről korábban Gyimesi Emese írt a 19. század közepén tevékenykedő versíró nőkről szóló tanulmányában: GYIMESI Emese, „Versíró nők a 19. század közepén: Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Otilia és Bulyovszky Lilla pályája”, in *Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötet 4, 155–183 (Budapest: Reciti, 2019), 159–161.

1–2. kép: Majthényi Flóra kapcsos versíró könyvének első és hátsó borítója
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

Az életrajzi leírásokból tudvalévő, hogy Pali neve Madách Pál, Madách Imre öcsésének nevét takarja.⁷ A *Pali emléke* cím alatt egy erőteljesen átfirkált rész látható, a firka alatt azonban, ha alaposan megfigyeljük, átsejlik a kötet eredeti címe, *Madách Pál emléke*, amelyet utólag Majthényi Flóra a titokzatosabb címváltozatra cserélt. A cím és a mottó tehát a kötet tematikus szervezőelvét jelöli ki: a költemények Flóra gyermekkori plátói szerelméhez, Madách Pálhoz íródnak, korai halálán keseregnek, utána vágyódnak, egy majdani túlvilági újratalálkozásban reménykednek stb. A kötetnek kétségtelenül van egyfajta monotonitása, hiszen a téma 256 versen keresztül variálódik.

7 Vay Sándor/Sarolta Majthényi Flóra halálát követően írt róla cikket. Ő nagyanyjától hallott Majthényiről, aki édeasanyjának volt kortársa, és szegről-végről rokona is. Jelenlegi kutatásaim alapján ő az első, aki említést tesz arról, hogy Majthényi Flóra első verseit Madách Pálhoz írta: [Vay Sándor/Sarolta] (v. s.), „Hazahívó sirok”, *Pesti Hírlap*, 1915. jún. 27., 33–34, 33. Szintén említi az adatot Babits Mihályné Török Sophie, Majthényi Flóra kutatója is, aki regényt is készült írni Flóráról. A regény nem készült el, végül Koháry Sarolta, Török Sophie utolsó éveinek egyetlen barátnője írt kettős életrajzi regényt Majthényi Flóráról és Török Sophie-ról. KOHÁRY Sarolta, *Flóra és Ilonka* (Budapest: Magvető, 1973). Majthényi Flóra hagyatékának egy része neki köszönhetően maradt fenn, és ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-fondjában található. Török Sophie Majthényi Flóra Madách Pál iránti gyermekkori, plátói szerelméről is említést tesz: TÖRÖK Sophie, „Emlékezés egy régi írónőre”, *Nyugat* 24, 7. sz. (1931): 466–469, 466; TÖRÖK Sophie, „Majthényi Flóra százéves”, *Nyugat* 30, 9. sz. (1937): 189–194, 190–191.

3. kép: Majthényi Flóra versíró könyvének címe és mottója
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

A költeményeket Majthényi Flóra egy előre bekötött üres könyvbe másolta bele, amelyhez valószínűleg kulcs is tartozott. Ilyen, naplónak is használt előre bekötött könyvek korabeli papírkereskedésekben kaphatók voltak. Tehát vagy ő vásárolta magának, vagy pedig ajándékba kapta valakitől. Majthényi Török Sophie gépiratos másolatában fennmaradt, vegyes bejegyzéseket tartalmazó, „Notes” feliratú zöld vászonkötéses „naplója” is hasonló, előre bekötött üres könyv lehetett, melyet saját megjegyzése szerint Fernand bátyjától kapott ajándékba.⁸

A verseskönyv gondosan összeállított kézirat, amelyen látszik, hogy tisztáznak szánták: a belső címoldalon átfirkált eredeti címen kívül alig van javítás, áthúzás benne; ha a másolás során szerzője mégis hibát ejtett, a hibás sorokat vagy szavakat kikaparta és utólag írta rá a helyes változatot. A kötet, néhány köztes üres oldal kivételével, az elejétől a végéig be van írva. A versek, úgy tűnik, egyfajta kronológia szerint kerültek be a kötetbe. A kötet elején pontosan dátumozva vannak, az első vers alatti keltezés helye és ideje: Pest, 1849. december 17. Az első 12 költemény pontos dátummal van ellátva és az 1849–1851 közötti időintervallumot öleli fel, a következő vers már 1856-os keltezésű, majd ezt követően a 60-as évekből következnek költemények, de a versek többsége mellől aztán elmarad az évszám megjelölése, írójuk csupán az adott hónapot és napot vagy napszakot tünteti fel a szövegek alatt. A kötet legkésőbbi teljes dátuma (1879. december 9.) a 254. vers alatt olvasható. A legutolsó költemény alatt, mely idézőjeles címével („Pali emléke”) keretezi a kötetet, csak a keletkezés napja, hónapja és a napszak

⁸ Majthényi Flóra naplója [Török Sophie gépiratos másolata], OSZK Kt., Fond III/2512.

(26/12 délben) olvasható, ebből azonban arra következtethetünk, hogy az utolsó dátum 1879. december 26-ára vonatkozik.

Az egységes írásképből ítélve Majthényi Flóra a költeményeket viszonylag rövid idő alatt, feltételezésem szerint valamikor az 1870-es évek második felében írta össze e kötetbe. Ily módon a dátummegjelölések, legalábbis a korábbi verseknél, nem a leírás, másolás, hanem a keletkezés idejére utalhatnak. Mivel azonban az 1870-es évekből is vannak költemények a kötetben, úgy tűnik, hogy a régebbi versek bemásolása után Majthényi újabbakkal egészítette ki a sorozatot.⁹ Noha nincs hozzáférésünk a kötetbe másolt, beírt versek fogalmazványaihoz, másolást megelőző szövegállapotukhoz, e tény nem jelenti azt, hogy e korábbi szövegváltozatok ne léteztek volna. Mivel a kötet írásképe egységes, javításoktól mentes, egész biztos, hogy mind az évekkel korábban, mind az esetleg a másolás időpontjához közelebbi időszakban keletkezett verseknek voltak a kötetbe másolást megelőző fogalmazványai, szövegállapotai. A kötet írásképe tehát nem az alkotás folyamatát, hanem az azt követő másolás, egybegyűjtés, rendszerezés tényét tükrözi.

Mivel a kötethez nem készült előszó, mely a versek egybemásolásának körülményeit és okait magyarázná, és mivel Majthényi Flóra fennmaradt, töredékes hagyatékában is mély csend övezi e kéziratos verseskönyvet, nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy mi motiválta a költemények egybegyűjtését és milyen funkciót töltött be a gyűjtemény Majthényi íráshasználatában. Segítségünkre lehet azonban fent említett naplójának első, 1875. október 16-án kelt alábbi bejegyzése:

Örökös tépelődés az egész életem – ezerfélélt teszek fel magamban és nem bírok következetesen semmit keresztül vinni.

Tegnap olvastam Fernand egyik levelében (akitől e könyvet is kaptam) azon tanácsot adja nekem: hogy nagy lelki fájdalomknál vagy izgalomknál kisértsek meg néhány napig mindig csak kellemessel foglalkozni, semmivel, ami bánt és ha ily gondolat jő, üzzem el valamely kellemes foglalkozás által.

9 Ezt a feltételezést erősíti egy, a kötet lapjai között található, különálló kis papírdarabra írt megjegyzés, mely 1878. november 6-i keltezésű. A papírfecni jelenleg a négy darabból álló *Visszaemlékezés* című vers I. és II. része között található. A költeményben a lírai én a halott kedves sírjánál tartózkodik, itt piheni ki élete bűját baját, és reménykedik a feltámadás hozta újratálalkozásban. A különálló papírdarabra írt megjegyzés a következő: „Ma Nov. 6án 1878 éjel álomban mindig azzal tépelődtem: hogy sírboltjához akarva közelíteni előbb egy madárfészekszerű fehér követ kellett onnét levennem, melynek felső korszete gyűrűre emlékeztetett; és hogy végre valami azt mondta nekem hogy a szívet ő adta cserébe a m. k. virágokért és a régen eszmében adott gyűrűért. Az említett fészek hasonlított a kis hamvvederhez s talán ezt akarta jelezni.”

Meglehet hogy ez gyógyítja a lelket, mely így a kellemeset szokja meg.

Hangolni magamat az írásra legjobban lehet akként, ha saját műveim olvasom vagy régi verseimet lasanként leirom, a mi kétszeres haszon, mert egyuttal le lesz írva a mit óhajtok.¹⁰

A bejegyzés, melyet gépiratos másolat voltánál fogva érdemes kellő kritikával szemlélni, az írás (és olvasás) hármas funkciójára enged következtetni. A kellemessel foglalkozásnak (mely lehet akár a első szerelemre való visszaemlékezés) terapeutikus funkciója van, „gyógyítja a lelket.” A saját művek olvasása és a régi versek összeírása újabbak írására ösztönzi, tehát az alkotófolyamat során tölt be motivációs szerepkört. Végül, a versek egybegyűjtésének rendszerező szerepe is van, „egyuttal le lesz írva a mit óhajtok.” Majthényi Flóra a saját művek újra meg újraolvasásának az alkotás során való ösztönző hatására egy későbbi, 1875. október 21-én kelt naplóbejegyzésében is visszatért:

Mindenben csak a kezdet nehéz, mint a magyar mondja a „beleharapás” – azt gondoltam, ha nem vagyunk hangolva írni, nem is kell várni, míg a hangulat megjő, mert az soká tarthat, hanem hangolni magunkat zene, a tárgyra való gondolás, olvasás, sat. által, különösen saját régibb műveink olvasása által.¹¹

Noha a fenti naplóbejegyzések közvetett módon a kéziratos verseskötetre is vonatkoztathatók, és ily módon kirajzolódik annak hármas (terapeutikus, motivációs és rendszerező) funkciója, bizonyos jelekből ítélve más elgondolások is ösztönözhatték Majthényit a kötet koncepciójának kialakításában. A költői életmű rendszerezésében, átlátásában a költemények egybemásolása kétségtelenül fontos szerepet játszott. Hiszen az 1870-es évek végére Majthényi tekintélyes mennyiségű kéziratos és nyomtatásban megjelent költeménynek, költői életműve jelentős részének birtokában volt. A nyomtatásban megjelent verseskötetek, melyek anyaga többnyire a korábban folyóiratokban publikált versekből építkezett, könnyen áttekinthetőek voltak. A kéziratos verseskönyv tanúsága szerint azonban a kötetmegjelenések és a folyóiratközlések mellett Majthényi Flórának jelentős mennyiségű költeménye volt kéziratban, ezeket, vagy ezeknek egy részét másolta egybe a barna bőrkötésű kapcsos könyvbe. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy megjelent versesköteteinek impresszuma arra utal, hogy nyomtatott kötetei, az 1867-

10 Uo.

11 Uo.

ben megjelent *A jó gyermekek könyve* kivételével, mely Emich Gusztáv tulajdonosa volt, saját kiadásában jelentek meg, tehát nem adta el őket kiadónak. Ennek két oka lehetett: vagy nem akarta, vagy nem tudta eladni őket. Mindenesetre a saját kiadású kötetek azt jelentették, hogy azok előállítási díját, főként a nyomdai költségeket, ő maga állta,¹² értékesítésükről ő gondoskodott, és verseinek tulajdonjoga felett is ő rendelkezett. Mivel utolsó, nyomtatott verseskötete, mely kyszámú (összesen 98¹³) előfizetőinek névsorát is közli, 1877-ben jelent meg, az 1870-es évek végén feltételezhetően nem látta értelmét, és bizonyára a szükséges anyagi fedezete sem volt meg arra, hogy újabb nyomtatott verseskötetet jelentessen meg. Majthényi Flóra gazdag, felvidéki nemes családból származott, családja azonban az 1850-es évek közepére vagyona jelentős részét elveszítette. Flóra 1856-ban ment férjhez Tóth Kálmán költőhöz, rákövetkező évben született meg fiuk, Béla. Házasságuk gyorsan megromlott, több évi különélés után végül 1868-ban váltak el egy botrányos gyermekelhelyezési pereskedéssel, melyet végül Tóth Kálmán nyert meg. A válás és a gyermekköveteléssel kapcsolatos bonyodalmak, melyeknek Flóra a korszakban megdöbbentő módon nyomtatásban is hangot adott *Elégiák kis fiamhoz* című kötetében, nem tettek jót társadalmi megítélésének. Az 1870-es években már komoly anyagi gondokkal küzdő Flóra voltaképpen társadalmi elszigeteltségben élt, s anyja (1880), majd Tóth Kálmán – akit, konfliktusaik ellenére halálos ágyán ápolt – halála (1881) után bizonyára e tény vezetett az 1880-as évektől több évtizeden át tartó önként vállalt külföldi emigrációjához.¹⁴ Mielőtt útnak indult volna azonban költői életműve áttekin-

12 Az OSZK Babits-fondjában fennmaradt egy nyugta Harsányi Györgytől, az Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda nyomdászától, melyben igazolja, hogy az „Elégiák második kötetének nyomtatásáért járó hátralékot” felvette. Harsányi György Majthényi Flórának, Pest, 1868. máj. 14., OSZK Kt., Fond III/2577. Majthényi Flóra Tóth Kálmán költőtől való válását és a botrányos gyermekelhelyezési pert követően megjelent *Elégiák kis fiamhoz* című kiadványának csak egy kötetet jelent meg. Lehetséges, hogy második kötetet is tervezett, annak kiadása azonban végül nem valósult meg.

13 Az OSZK-ban található példányban az előfizetői névlista végén valaki ceruzával összegezte az előfizetők számát, „118 előfizető”-t jelölve meg. A névlista azonban csak 98 nevet szerepeltet. A kötet jelzete: 190.656.

14 Nyilvánvaló anyagi problémái ellenére Mathényi Flóra utolsó, nyomtatásban megjelent verseskötete kapcsán még egy utolsó, főúri szokáshoz illő gesztust tett. A kötet jövedelmét a tervezett Madách-szobor támogatására ajánlotta fel. A Madách-kultusz egyik korai megnyilvánulásaként ugyanis az 1877-ben alakult Madách Emlékügyi Bizottságban merült fel először egy Madách-szobor felállításának a gondolata és Madách alsósztrégovai sírjának rendezése. A szobor végül nem készült el és csak az 1930-as években a Kisfaludy Társaság támogatásával sikerült a síremléket felállítani. Vö. HORÁNSZKY Nándor, *Az alsósztrégovai Madách- síremlék létrehozásának története (Dokumentumgyűjtemény)*, Madách Könyvtár – Új folyam 41. (Budapest: k. n., 2005): o. n. Az *Ujabb költemények* „elárúsítása folytán kiutatott eredményre vonatkozó számadási iratok”-ról Pajor István, az Emlékügyi Bizottság másod-

tő összegzéseként kötetben korábban nem publikált verseit kéziratos publikáció (*scribal publication*) formájában gyűjtötte össze, rendszerezte, szerkesztette, másolta be egy előre bekötött üres könyvbe, és tette ily módon áttekinthetővé saját maga számára. Noha a kéziratos publikáció fogalmát eredetileg a 17. századi kézzel írt másolatok kapcsán dolgozták ki, lévén, hogy a másolatok terjesztése során a művek a kreativitás privát szférájából nyomtatás nélkül is a fogyasztás, illetve a használat nyilvános szférájába kerültek,¹⁵ alkalmazása esetünkben is indokoltnak tűnik. Ugyan nincs arra vonatkozó adat, hogy Majthényi Flórán kívül (legalábbis élete során) más is használta volna a kötetet, sőt titkossága többféle módon is hangsúlyozódik, a korábban idézett naplóbejegyzések értelmében saját szerzője számára is működhetett kéziratos publikációként egy ilyen kötet, amelyet a nyomtatottakhoz hasonlóan lehetett akár könyvespolcon tárolni, utazásaira is magával vinni, időnként újraolvasni, s mely a saját költemények tárházában segítette alkalom adtán a tájékozódást.

Majthényi Flóra kéziratos verseskönyve ugyanis minden jel szerint egy nagyon privát, legfeljebb ún. *bizalmas kézirat* (*confidential manuscript*) lehetett, melyhez jó esetben a legszűkebb családtagoknak volt hozzáférése.¹⁶ A kötet formátuma (kulcszal zárható kapcsoskönyv) és a benne foglalt versek azonban inkább a titkosságot, a privát, intim magánhasználat tényét erősítik, mintsem a közös használatot. A Pali iránti érzelm és áttételesen a versgyűjtemény privát, csak szerzője számára elérhető titkos voltára a verseskönyv 54. költeménye is utal:

elnőke tájékoztatta Flórát: Pajor István Majthényi Flórához, Balassagyarmat, 1878. márc. 4., OSZK Kt., Fond III/2597. Mivel a szobor nem valósult meg, a befolyt összeget vélhetően visszaszolgáltatták Majthényi-nak.

15 Erről lásd Harold LOVE, *Scribal Publication in Seventeenth-Century England* (Oxford: Oxford University Press, 1993); EZELL, *Social Authorship...* Magyar vonatkozásban: TÓTH Zsombor, „Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság (Módszertani megfontolások)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 625–650; TÓTH Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája: Kéziratos nyilvánosság Cserrei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználataiban*, Irodalomtörténeti füzetek 178 (Budapest: Reciti, 2017).

16 A *bizalmas kéziratok* (*confidential manuscripts*) pontosan körülhatárolható olvasóközönségnek íródnak: szerzőjük szűkebb vagy tágabb családi körének vagy hasonló társadalmi környezetének. A kéziratokat e szűk körben olvassák, kommentálják, esetleg terjesztik. Ily módon a társadalmi érintkezés médiumaiként funkcionálnak, és a nyomtatott szövegektől eltérő szükségleteket elégítenek ki, esztétikai funkciójuk helyett társadalmi használatuk hangsúlyozódik. A kifejező Donald Reiman leleménye *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential, and Private* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1993) című könyvéből. Említi: LEVY, *Literary Manuscript Culture...*, 184.

Hogyha éjel titkos ábrák...

Hogyha éjel titkos ábrák
Támadnak az egen fent:
Azt mondják hogy ez mindenkor
Csodás eseményt jelent;

Hogy a virágok e földön
Úgy hervadnak, fejlenek;
S végzetöket fényírásban
Ott látják az emberek.

Úgy én titkos jegybetűkkel
Irtam nagy szerlmemet
A midőn az mint az égbolt
Úgy támadt szivem felett.

Titkos ábrák hadd jegyezzék
Nevedet *csupán nekem*,¹⁷
Aki voltál mindörökre
Szép ábrándom, végzetem!

21/9.

A kötet kontextusában e vers azért is különleges, mert 9. sorához („Úgy én titkos jegybetűkkel”) egy prózai lábjegyzet is társul, mely szerint Majthényi Flóra még egy titkos ábécét is kidolgozott a szerelmével való találkozások időpontjainak feljegyzésére: „Nevének leírására és a jegyzetekre hogy mely napokon láttam őt: egy titkos a. b. c.t találtam fel, és tartottam meg egész életemre ha titkosan akartam jegyezni. Ez a. b. c. a könyv végén van följegyezve.” A verseskönyv mai állapotában, sajnos, már nem tartalmazza a kötetvégi titkos ábécét: vagy maga Flóra, vagy pedig utólag valaki más távolította el belőle.

Flóra a kötetben a költemények keletkezésének eredetmítoszát is megteremti: a soha meg nem valósult, idealizált szerelem felé vágódást, és ennek az érzésnek az ismételt megjelenítését. A versekben megszólaló lírai én alap életérzése a boldogtalanság és az elvágódás: első, még a gyermek- és serdülőkor határán meg-

17 Kiemelés az eredetiben. T. Zs.

tapasztalt szerelmének korai halála egy egész életre kihatóan érinti meg és befolyásolja költészetét, melyet, a 19. századi női költészet konvencióihoz igazodva, a halál, a túlvilági létre való felkészülés és a nosztalgikus visszaemlékezés témái dominálnak. A költeményekben, az elégikus hangnem mellett a biedermeier sírköltészet tipikus elemei is megjelennek: a sírbolt, a sírhalom, a koporsó, a temető, s általában az elmúlás, az enyészet. A lírai én szerint a versek vigaszul szolgálnak, emlékezetmegőrző funkciójuk többször említődik, és egy olyan közönség nélküli poétikai tér megteremtésének kényszere rajzolódik ki belőlük, amely elkülönül az irodalom nyomatott piacától:

Az ő emlékére irt dalok könyve

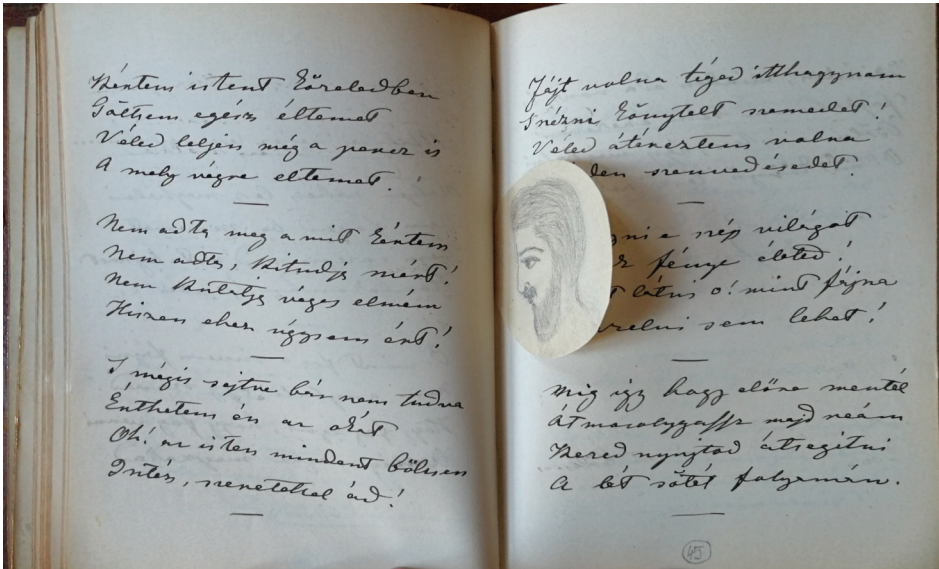
Miként imázó, könyve betűjét:
Hányszor csókoltam én e lapokat!
Önkénytelen e tett, e mozdulat,
Ha elmerengve nézem azokat.

Hiszen, lelkemben is az érzelem:
Oly szent, oly megadó, és oly örök!
Miként csak szentegyházba a hivek:
E zárt kis könyvhez én is úgy jövök.

Lelked van zárva benne énnekem;
Te élsz e könyvnek minden levelén;
És szívem dobban minden sorban itt,
Ez érzésekben mindig bírlak én!

Szállnak e könyvből szép emlékeim,
Tavaszi mosoly, fény, itt a légen át;
S én leborulva némán hallgatom
Lelkemben az imázó orgonát!

11/2 déltájban

4. kép: Ceruzával rajzolt miniatűr férfiportré Majthényi Flóra versíró könyvében
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

Az emlékezést a kézíráshoz mellékelte, a kötet lapjai közé helyezett két apró tárgyi emlék (egy préselt levél és egy kis, kerekre kivágott papírra ceruzával rajzolt miniatűr férfi portré) is segíti, melyek beszerzésük helyét, idejét és körülményeit idézik fel a kötet összeállítójában, a tárgyakhoz kapcsolódó, *Őrzöm a foszlányt is...* kezdetű költeménnyel együtt.¹⁸ Az írás és az emlékezés nemcsak terapeutikus funkciót tölt be, hanem menedéket is nyújt a mindennapi élet megpróbáltatásaival és keserűségeivel szemben. Saját, öntörvényű világot, olyan poétikai teret hoz létre, amely a valóság újradimenzionálására ad lehetőséget. Ennek talán legmarkánsabb kifejezésére a kötet 235. versében kerül sor:

18 „Őrzöm a foszlányt is / Melyen arczod rajza / Nem ismerné senki / Én merengek rajta // Mert én téged látlak / Lelkem a szememben / S mindenik vonásod / Mélyen, hiven ebben. // Őrzöm a foszlányt is, / A virág levélkét, / S a mit megérintél / Mint a multak lelkét. // Szent nekem a föld is / Ahol egykor jártál / Honnan elszakadva / Föl az égbe szálltál. // A kiket szerettél / És a kik szerettek / Mind az én lelkemnek / Részeivé lettek // S beteg szívem azért / Ápolom legjobban / Mert te vagy egészen / Hiven, élve abban. *Ápr. 6.*”

Van nekem egy kis világom...

Van nekem egy kis világom
Ebben élek én csupán
Oh e földön nem találok
Min örüljek igazán.

Ott a nap: szép lelked fénye,
Nagy szépséged: a virág,
És a szív boldog reménye:
Csillag, mit egy eszme ád

Föltámadás szent eszméje!
Üdv lehet e még nagyobb?
Viszontlátás boldog fénye!
Mely mindenben ott ragyog.

Viszontlátni egykor téged:
Világomban a tavasz
Balzsammal tölti a léget
S szívemet gyógyítja az.¹⁹

A kötetben olvasható versek olykor hitvallásszerűen tesznek tanúbizonyságot arról, hogy az írás, az alkotás a valóságra vonatkozó új perspektívák felé nyitás lehetőségét hozza létre, hogy az emlékezet teremti a múltat. Ennek megvalósítása érdekében a kötet pragmatikai szintjén és a versek poétikai eszköztárában egyaránt a hiperbola, a túlzás kap központi szerepet. Hiszen egy olyan szerelemről van szó, amelynek semmilyen valóságalapja nem volt (erről az alábbiakban még bővebben is lesz szó), mégis a verseskötet 256 (!) versén keresztül idéződik meg. Az emlékek uralásának, irányításának és alakíthatóságának, szubjektív megélésének a kötet 199. verse ad legegységertelműbben hangot. A költemény első versszakában a lírai én az emlékeket tápláló konkrét mindennapi helyzetek, alkalmak hiányával szembesül, a vers folytatásában azonban az első szerelemhez kapcsoló-

19 Ugyanez a gondolat már korábban, a kötet 17., Nagymihályon, 1865. febr. 11-én kelt *Nem szeretett volna...* kezdetű versének 9–10. versszakában is megfogalmazódott: „S a midőn sebzetten / Egész melegével / Elvonult a lélek: / Teremtve magának / Egy szebb, jobb világot / S benne eszmény képet: // Akkor is te voltál / Tárgya ábrándjának / Miként egykor régen, – / Szeretett mindenkor, / Mindenütt, mindenben – / Változatlan, mélyen!”

dó történések helyett az érzések lényegülnek át emlékekké és szolgálnak kimeríthetetlen forrásként költészetének artikulálódásához:

Olyan parányiak emlékeim...

Olyan parányiak emlékeim;
Hiszen alig, alig szólék veled!
De anyit érzék, s gondolkoztam rólad
Hogy ez betölthet földet és eget

Ah! számosak, nagyok emlékeim
Nem fér szívembe a sok érzemény
S miként a forrás erdei szikláról
Foly ajkamról a dal, a költemény^[1]

1/6 délben

A gyűjtemény utolsó, záró költeménye összegzés és költői hitvallás a 256 vers és Majthényi Flóra költészetének lényegéről. Első részében ambiciózus költő szólal meg, de becsúgyát nem valamiféle nárcisztikus magamutogatás fűti, hanem az arra való határozott törekvés, hogy szerelmének emléket állítson költészetével. A második rész pedig, melyben a Pali iránti szerelem a keresztény értékrend szerint szeretetté lényegül, bizakodó hitvallástétel költészetének egyetemessége és időtlensége mellett:

„Pali emléke”

I.

Ohajtanám az első költő
E nagy világon én legyek
Hogy nevem messze viszhangozzák
A bérczek, rónák, tengerek.

Hogy a föld minden babérfája
Nekem teremjen koszorút
S dalom miként a nap oszlasson
A merre jár ködöt borút.

S miként a szomjast pálmaerdő
 Úgy enyhitse a sziveket –
 S ezt mind azért hogy fény körözze
 A mely dalomban él – neved!

26/12 délben

II.

Élni fog a dalom
 Oh élni fog mindig!
 Habár nincsen benne
 Drága gyöngy és gyémánt!...
 Porladnak a gúlák
 Porlad a dicsőség
 Elmúl, elenyészik
 Mind az mit a föld ad.

Dalomban nincs földi,
 A mit ő tanított
 A ki értünk halt meg
 S föltámadott újra:
 A szeretet fénye
 Az van a dalomban
 S túl fog mindent élni
 Üdvöt adó bújja.

Mert a szeretetnek
 Delejes nagy láncza
 Tartja összefűzve
 A nagy mindenséget:
 S mindenütt megértik
 Mindenkor átérzik
 Mi az én szívemben
 Oly lobogva égett!

26/12 délben

Valóság és ábránd: ki volt Madách Pál?

Madách Imre öccse, Madách Pál 1827. április 23-án született Alsósztrégován. Rövid életéről aránylag kevés információ áll rendelkezésre, életútját először Kerényi Ferenc foglalta össze,²⁰ további információkkal kapcsolatosan pedig a Madách Irodalmi Társaság kiadványaiból, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Madách család iratai között őrzött rá vonatkozó anyagokból lehet tájékozódni. A róla szóló első adatok gyermekkori neveltetésével kapcsolatosak. A Madách-fiúk, Imre, Károly és Pál taníttatásáról kezdetben házitanító, az evangélikus segédlelkész Osztermann József gondoskodott. Gyermekkorukról a kéziratos nyilvánosság szempontjából is releváns adat, hogy 1837 nyarán Imre és Pál *Litteraturai Kevercs* címen kéziratos folyóiratot írtak és szerkesztettek, illetve terjesztették ezt családi körben.²¹ Madách Pál 1837 őszén, tíz évesen érkezett két bátyjával a fővárosba tanulmányaik folytatása végett, ahol e célból hét évig tartózkodott. Kezdetben, miközben Madách Imre már egyetemi előadásokra járt, Károly és Pál Spányik Antal nevelő felügyeletével a Széna (ma Kálvin) téri szállásukon tanultak, közben vívőleckéket is vettek, és színházba jártak. A Madách-fiúk neveltetésének bizonyos fokú festészeti tanulmányok elsajátítása is része volt: Madách Pállal kapcsolatosan fennmaradt egy adat, mely szerint 1841. június 21-én a pesti Redoute épületében megnyílt műkiállításon két festménnyel is szerepelt.²² Az egyetem jogi karát 1844-ben végezte el, 1844. augusztus eleje és 1845. június 20. között Tarnóczy Kázmér Nyitra vármegyei alispánnál, 1845 augusztusától 1846 augusztusáig Bory László pesti királyi és váltójogi ügyvéd mellett joggyakornok. 1846. július 17-től tiszteletbeli aljegyzői hivatalt töltött be Nógrád körzetében, szeptemberben tett ügyvédi esküt, utána aljegyző.²³ 1848. május 1-jétől a Nógrád megyei állandó bizottmány tagja, tehát a megye új, forradalmi tisztségviselője. 1848 nyarán részt vett a nemzetőrség szervezésében, végezte a választók összeírását, és eljárta a nemzetőrség fegyvergyakorlataira. Szintén 1848 nyarán Imre bátyjával és Komjáthy Anzelmmel, Komjáthy Jenő

20 KERÉNYI Ferenc, „Egy márciusi ifjú Nógrádban: Madách Pál”, *Palócföld* 5, 4. sz. (1971): 44–51.

21 Ezt a kéziratos folyóiratot Palágyi Menyhért, Madách életrajzírója valamikor a 19. század végén még látta, azóta nyoma veszett.

22 *Honművész* 9, 51. sz. (1841): 403. Említi: NAGY Ervinné, „Madách Imre rajzmestere”, in *II. Madách Szimpózium*, szerk. ANDOR Csaba, Madách Könyvtár – Új folyam 2, 72–81 (Salgótarján–Budapest: A Palócföld és a Madách Irodalmi Társaság közös kiadása, 1996), 78.

23 Az adatokhoz lásd: *A Madách család iratai*, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), HU-MNL-OL-P 481-1.-III.-1.-71.

édesapjával egy kocsin utazott a Pesten tartott nemzetgyűlésre.²⁴ Szeptemberben Nógrád megyei aljegyző. 1849 februárjában csatlakozott Görgei csapataihoz, ahol futári szolgálatot teljesített: Kassáról Debrecenbe indult Kossuth Lajoshoz, majd onnan Miskolcra Szemere Bertalanhoz.²⁵ A tavaszi hadjáratban is futárként szolgált, és részt vett több ütközetben is. A családi hagyomány szerint az isaszegi csata utáni áprilisi éjszakát a szabadban töltötte, megfázott, és gyenge alkatának és egészségének köszönhetően fellobbant tüdőbaja. Április 28-án a felszabadított Nógrádban főjegyző, a májusi tisztújításon pedig a megye másodalispánja lett. Új feladatait betegsége miatt azonban nem tudta ellátni, 1849 májusában már betegen feküdt Alsósztrégován. A világosi fegyverletételt még megérte, 1849. szeptember 30-án, huszonnégy évesen halt meg.²⁶ Madách Imre *Pál öcsém sirjánál* című versében búcsúzott tőle.

Madách Pál bátyjához, illetve a családtagokhoz írt három levelét Madách Imre *Összes műveinek* második kötete közli.²⁷ A forradalom és szabadságharc alatt jegyeséhez, Prónay Emmához (tehát nem Majthényi Flórához!) írt leveleit Györffy Miklós tette közzé.²⁸ Naplója, melyet Morvay Győző 1934-ben még látott, lappang.²⁹ Kiadatlan elbeszélései közül az 1846-ban kelt *Elvira* és az 1847-ben kelt *Maria. A Duna' leánya* címűt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi.³⁰

Majthényi Flóra tizenkét-tizenhárom éves volt, amikor a nála tíz évvel idősebb, a Majthényi-ágon rokon³¹ Madách Pál meghalt.³² Az életrajzi narratívák ér-

- 24 KOMJÁTHY Anzelm, *Önéletírás*, Madách Könyvtár – Új folyam 19 (Szécsény–Budapest: Szécsény Város Önkormányzata – Madách Irodalmi Társaság, 2000), 34–35.
- 25 Luzsinszky Pál élelmzési kormánybiztos 1849. február 12-én, Kassán kelt nyílt rendelete értelmében Madách Pál hivatalos levelet vitt Debrecenbe Kossuth Lajosnak a „leg nagyobb gyorsasággal.” Kossuth Lajos szintén *Nyílt rendelettel* (kelt Debrecenben 1849. február 14-én) küldi futárként Miskolcra Szemere Bertalan országos főbiztoshoz. *Madách Pál iratai*, 1849, MNL OL, HU-MNL-OL-P 481-1.-III.-1.-82.
- 26 Madách Pál életrajzához, a már idézett tételeken kívül, Madách Imre életrajzi krónikáját használtam: RADÓ György és ANDOR Csaba, *Madách Imre életrajzi krónika*, Madách Könyvtár – Új folyam 45 (Budapest: Madách Irodalmi Társaság, 2006).
- 27 MADÁCH Imre, *Összes művei*, s. a. r. HALÁSZ Gábor, 2 köt. (Budapest: Révai, 1942), 2:1101–1108.
- 28 GYÖRFFY Miklós, „Újabb kutatások Madách körül”, *Studia Litteraria* 8 (1970): 103–126, 107–117.
- 29 MORVAY Győző, „Madách ismeretlen leveléből”, *Irodalomtörténet* 23 (1934): 132–133.
- 30 *Madách Pál kéziratjai*, MNL OL, HU-MNL-OL-P 481-1.-III.-1.-81.
- 31 Madách Pál édesanyja, Anna, Majthényi-lány volt. Kiadott levelezését lásd ANDOR Csaba, kiad., *Majthényi Anna levelezése*, Madách Könyvtár – Új folyam X (Budapest: Madách Irodalmi Társaság, 2000).
- 32 Születési anyakönyvi kivonatának 1868-ban készült másolata szerint Majthényi Flóra nem 1837, hanem 1836. július 28-án született. A másolat a Majthényi Flórához kapcsolódó egyéb iratokkal együtt az OSZK-ban őrzött Babits-fondban található, tehát minden bizonnyal Babits Mihályné Török Sophie

telmében első verseit ekkor, hozzá kezdte írni. Ezt igazolja a kéziratos verseskönyv Pesten, 1849. december 17-én kelt *Tükör előtt* című nyitó költeménye, melynek alcíme: *Miután az ő halálát megtudtam*. Arra vonatkozóan azonban, hogy hol, milyen körülmények között és milyen rendszerességgel találkozhatott Madách Pállal, nem állnak rendelkezésre adatok. Amikor Madách Pál 1844-ben egyetemi tanulmányait befejezte, Majthényi Flóra még gyermek, hét-nyolc éves volt. 1845–1846-ban Madách Pál pesti joggyakornoksága idején Flóra még mindig csak nyolc-kilenc éves. Madách Pál 1848 nyarán, a pesti nemzetgyűlés idején is tartózkodott huzamosabb ideig Pesten, ekkor is találkozhattak (persze, máshol is), de Flóra még ekkor is csak gyermeklány, tizenegy-tizenkét éves. Az érzelem, ha volt, tehát mindenképp egyoldalú és valószínűleg Flóra részéről titkolt lehetett, annál is inkább, hogy Madách Pálnak Nógrádban jegyese volt, Prónay Emma, akihez meleg hangú, mély érzelmeiről tanúskodó leveleket írt a szabadságharc idején. Továbbá az sem valószínű, hogy a Majthényi által Madách Pál irányába táplált érzelmek három évtizeden keresztül tartottak volna, figyelembe véve, hogy a korban is köztudott volt Majthényi Flóra és Tóth Kálmán rövid ideig tartó, ám eredendően szerelmi házassága. Majthényi Flóra részéről tehát elképzelt és végletekig idealizált szerelemről volt szó, ábrándról, amelynek tulajdonképpen semmilyen valóságalapja nem volt.³³ A soha nem volt szerelem témája (amely nem Majthényi Flóra invenciója)³⁴ azonban folyamatosan témát és költői hangnemet biztosított számára. Az évek múlásával ezt az eszményített vonzalmat költészetének meghatározó poétikai programjává alakította, olyan fikcionalizált világgá, amely életének megpróbáltatásai között spirituális menedékként funkcionált számára.

hagyatékából maradt fenn. Vö. *Majthényi Flóra iratai (1852–1869). Autogr. és hivatalos iratok. 26 fól.*, OSZK Kt., Fond III/2120. Ennek ellenére Török Sophie mindkét Majthényi Flóráról írt cikkében 1837-et jelölte meg Majthényi Flóra születési évének. Lehetséges, hogy az anyakönyvi másolathoz a cikkek megjelenését követően jutott hozzá. Vö. TÖRÖK, „Emlékezés egy régi írónőre”, 466; TÖRÖK, „Mathényi Flóra százéves”, 189.

- 33 Érdekes, hogy már Tóth Kálmán felesége, amikor Madách Imrétől levélben kéri Madách Pál arcképet, hogy lemásoltassa, arra hivatkozva, hogy volt egy testvérbátyja, aki meglepően hasonlított Pálra, ám meghalt, és anyjának a kép másolata nagy örömet szerezne. A levél Török Sophie gépiratos másolatában maradt fenn: Majthényi Flóra Madách Imréhez [gépiratos másolat], OSZK Kt., Fond III/2556. Kiadva: MADÁCH, *Összes művei*, 2:1135–1136. Madách Imre életrajzi krónikája a levelet 1857 körülre datálja: RADÓ és ANDOR, *Madách Imre életrajzi krónika*, 431.
- 34 Gondoljunk csak Petőfi Sándor *Cipruslombok Etelke sírjáról* és a *Szerelmem gyöngyei* című versciklusaira, melyek témáját szintén nem valós kapcsolatok ihlették, viszont épp e nem létező kapcsolatok teremtettek lehetőséget a költő számára új téma és hangnem kipróbálására. Lásd erről KERÉNYI Ferenc, „Petőfi Sándor kötetei”, in *A magyar irodalom története 1800-tól 1900-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 243–257 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 247–248.

Majthényi Flóra íráshasználatainak kulturális kontextusai

Majthényi Flóra kéziratos verseskönyve távolról sem unikális jelenség a 19. században. A század során ugyanis a kézzel írott versek összegyűjtésének különféle gyakorlatai léteztek. Ezek egyaránt jellemzőek voltak mind a férfiak, mind pedig a nők íráshasználatára. A versgyűjteményeknek alapvetően két típusa különíthető el: a saját költeményeket, illetve a különféle szerzőségű verseket tartalmazó kollekciók. A publikálásra szánt saját versek kézírásos egybegyűjtése sok esetben a nyomdai előkészítést szolgálta. Hogy itt csak két nagyon ismert példára szorítkozzak, tudvalevő, hogy Petőfi Sándornak is voltak versgyűjtő füzetei, s Arany János 1856-os kiadású *Kisebb költemények* című kötetének verseit a nyomtatásra való előkészítés során úgyszintén egy kéziratos könyvbe írta, illetve másoltatta össze.³⁵ A saját versek összeírása azonban nem mindig függött össze a nyomtatott megjelenést megelőző előkészületekkel. A kéziratos verseskönyvek időnként a rendszerezést és a számontartást segítő belső használatra készültek, mintegy „privát mulatságként”, ahogy erről Arany egyik Tompának írt levelében számolt be.³⁶ Arany esetében tipikusan ilyen belső használatra készült a kulccsal zárható, barna bőrkötésű *Kapcsos könyv*, melyet 1856 nyarán kapott ajándékba Gyulai Páltól, s melybe főként idős korában készült verseit írta össze. Noha a kötetben található *Őszikék* ciklus kapcsán felmerült a kiadás szándékának gondolata,³⁷ Arany ebben az esetben nem a kiadás céljával írta össze verseit (legfeljebb

35 Petőfi versgyűjtő füzeteiről: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1838–1843)*, s. a. r. KISS József és MARTINKÓ András, Petőfi Sándor összes művei 1 (Budapest: Akadémiai, 1973), 133–135; PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. január – augusztus)*, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 2 (Budapest: Akadémiai, 1983), 108–130. Arany János kéziratos versgyűjteményéről: SZILÁGYI Márton, „»van ott sokféle faj« Arany János *Kisebb költemények* című, 1856-os kötetének keletkezése”, *Irodalomtörténet* 98 (2017): 450–466; SZILÁGYI Márton, „Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények (1856)*”, *Erdélyi Múzeum* 80, 3. füz. (2018): 1–12.

36 Arany eredendően ezért kezdte verseit egy bekötött könyvbe összeírni, később ez a kézirat szolgált a *Kisebb költemények* nyomdai előkészítéséhez alapul. „A mi az én próbált verseimet illeti: nem hiszem, hogy belőlük egy kötet kitelnék: de meg kevés jó van azok közt. A kiadásról még nem gondolkoztam; azonban privát mulatságomra hozzáfogtam őket egy bekötött könyvbe írni; elkezdtem a nyáron; eddig-elé vagy ötöt le is írtam belőlök. Ha így halad a munka, nem soká bevégezem s akkor majd meglátom, hogyan veszik ki magukat egy csomóban.” Arany János Tompa Mihálynak, Nagykovács, 1854. febr. 13., in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Arany János összes művei 16 (Budapest: Akadémiai, 1982): 391–392, 391.

37 Vö. ARANY János, *Kisebb költemények 3. (1860–1882)*, s. a. r. S. VARGA Pál, Arany János Munkái (Budapest: Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019), 757.

egy korlátozott nyilvánosságú olvasóközönség gondolata merült fel benne).³⁸ Épp Gyulai unszolására azonban a *Kapcsos könyv* jónéhány költeménye még életében megjelent különböző folyóiratokban, maga a kötet eredeti egységében nyomtatásban azonban nem, csupán hasonmás kiadása készült el.³⁹

A rendszerezés szándékát sem minden kéziratos verseskönyv tükrözi: egyesek esetében a költemények prózai szövegekkel, az irodalmi textusok hétköznapi jegyzetekkel, a tintás bejegyzések ceruzásokkal váltakoznak. A költemények előre bekötött üres könyvbé való beírása azonban a lejegyzés és megőrzés egyik legpraktikusabb módja volt: kevésbé veszélyeztette az elkallódás, mint például a különálló lapokat. Hogy egy Majthényi Flórához közelebb álló példa is említésre kerüljön, Tóth Kálmán egyik fennmaradt kéziratos verseskönyve ilyen rendszerelenséget és hibriditást tükröz: fekete tintával, szépen leírt versekkel kezdődik, melyeket üres lapok sora, ceruzás versek, számítások, illetve egyéb bejegyzések és töredékek követnek. A kötet címdalán Majthényi Flóra ceruzás bejegyzése látható: *Kálmánnak versíró könyve / Flóra*. Fölötte ceruzával rajzolt babérszorú, közepén dátummal: *Május 1856*.⁴⁰ Szintén a hibriditás és a társszerzőség érdekes példája az a kéziratos kötet, amelybe Vachott Sándor 1836-ban, illetve 1839-ben kezdte el beírni saját címadása szerint „vegyes tartalmú verseit”, a kötet elejétől indulva, majd megfordítva azt, és a végétől haladva a közepe felé, a közbeeső üres

38 Lásd Gyulainak 1877 októberében írt levelét: „Tudod már, mi vitt engem közelebb a versfaragásra. Szemem annyira rosz, hogy régibb töredékeimen, melyeket újra meg újra olvasnom, a vezérfonalat, tervet, részleteket ujjab tanulmányok által összekötnöm, kiegészítenem kellene, – nem dolgozhatom. [...] Hivatali »szabadságom« kezdetével tehát arra a gondolatra jöttem, hogy unalmas időm rövidítése, egyszersmind a helyzetemből folyó leverő gondok enyhítése végett, ötleteimet jól roszul versbe foglaljam s így magamnak egy kis szellemi commotiót szerezzek. Ehhez nem kellett sok nézés; kezemben irón és papír, s olykor egy-két sornak papírra tétele, a mint a gondolat a formába ömlik. Tetszett ez a játék; könnyen és szabadon dolgoztam, mert közönségre való tekintet nélkül felvettem, sorra megénekeltem beteges élményeimet, panaszaimat, öreg korom apró emlékezeit stb., melyek, nem bánom, ha holtom után nyilvánosság elé jutnak, de *most* azokkal föllépni eszem ágában sem volt. Talán gondoltam olyan formát, hogy ha egy kötetkére való gyűl össze, kézirat gyanánt, saját költséggem, kiadom vagy 100 példányban, s barátim, rokonim közt *emlékül* osztom el.” Arany János Gyulai Pálnak, Budapest, 1877. okt. 22., in ARANY János, *Levelezése (1866–1882)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Arany János összes művei 19 (Budapest: Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015), 388–390, 389.

39 ARANY János, *Kapcsos könyv*, kíséző tan. SÖTÉR István, jegyz. SÁFRÁN Györgyi (Budapest: Akadémiai, 1962); ARANY János, *Kapcsos könyv*, utószó KERESZTÚRY Dezső (Budapest: Akadémiai – Magyar Helikon, 1977, [1978], [1983]).

40 *Tóth Kálmán versíró könyve*, MTA KIK Kt., Irodalom 8-r. 165.

oldalakra pedig Vachottné (Csapó Mária) jegyezte le, feltételezhetően évtizedek múlva, emlékiratának egyik korai fogalmazványát.⁴¹

A nők a fentiekhez hasonló céllal gyűjtötték és írták össze költeményeiket, noha esetükben a versek kéziratos őrzésének és korlátozottabb nyilvánosságban való olvasásának szándéka mögött a 19. századi írónők vitatott társadalmi megítélésének kérdésével is érdemes számolni. Malom Lujza műveit például szintén bekötött kéziratos könyv őrzi,⁴² Szendrey Júlia verseit egy levélpapírokból összeállított füzetben gyűjtötte össze, elképzelhető, hogy sajtó alá rendezés céljából,⁴³ Wass Otilia költeményei, a korabeli sajtómegjelenések mellett, különálló versfüzetben és díszes versgyűjteményben maradtak fenn, a költő pedig kifejezetten tiltakozott költeményeinek halála után való kiadása ellen.⁴⁴ Szövegtípusok és materiális hordozók tekintetében sajátos hibrid típust képvisel Herman Ottóné Borosnyay Kamilla ún. „gyűjtőnaplója”, mely verseket, jegyzeteket, kéziratos utazási naplót és az angolszász kreatív albumokra (*scrapbooks*) emlékeztető beragasztott újságkivágatokat egyaránt tartalmaz.⁴⁵

A kéziratos versgyűjtemények másik nagy típusába a különféle szerzőségű és provenienciájú verseket és dalokat tartalmazó kötetek tartoznak, melyeket sokszor egy személy gyűjtött saját használatra, vagy másnak ajándék gyanánt állított össze, de az is előfordulhatott, hogy többen másolták egybe a költeményeket.⁴⁶ A 19. században feltételezhetően nagyon sok nőnek volt sajátkezűleg összemá-solt versgyűjteménye, annál is inkább, mert a szép kézírás a lányok neveltetésének fontos része volt, a kalligrafikus írást pedig sokszor költemények másolásával gyakorolták be.⁴⁷

41 A kötetet a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi: *Vachott Sándor: Vegyes tartalmú versek, 1836; Vachott Sándorné Csapó Mária: Emlékiratok [k. n.]*, PIM Kt., V. 1157.

42 MALOM Lujza, *Művei*, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, Colecții Speciale (Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Különgyűjtemények), Mss. 428.

43 Vö. GYIMESI Emese, „Szendrey Júlia versgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 116 (2012): 83–91, 84.

44 Vö. GYIMESI, „Versíró nők...”, 164.

45 Lásd erről bővebben MŁAKÁR Zsófia, „Herman Ottóné Borosnyay Kamilla ollója: Publikációs gyakorlat és lapkivágatok”, in *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, *Reciti konferenciakötetek* 9, 273–296 (Budapest: Reciti, 2020).

46 Ezek közül néhányra lásd Csörsz Rumen Istvánnak a kötetben olvasható tanulmányát.

47 Kultsár István például 1822-ben a *Hasznos Mulatságok*ban közzétett lánynevelésről szóló két részes cikkében a „lánykák” neveltetésének különösen hasznos aspektusaiként említi az „értelmezés levelezés” és a „számvetés” mellett a tiszta kézírást. Vö. [KULTSÁR István], „A leánykák házi neveléséről”, in *A nő és hivatása: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777–1865*, szerk. FÁBRI Anna, 66–69 (Budapest: Kortárs Kiadó, 1999), 69.

A több szerző verseit egybegyűjtő versgyűjtemények mellett rendkívül népszerűek voltak a század során az *album amicorum* 17. századi hagyományából alakult emlékalbumok, melyeket tulajdonosuk családja, ismerősei, barátai, vendégei között köröztetett azzal a céllal, hogy azok idézeteket, üzeneteket írjanak beléjük. Az emlékkönyvek a 18–19. században a társasági élet elmaradhatatlan kellékeivé, a női kultúra részévé váltak. Az emlékalbum elsődleges funkciója tulajdonosa társadalmi státusának a bejegyzésekben tükröződő kapcsolatokon keresztül való színrevitele és megerősítése volt. A több kéz írását összegyűjtő albumok a 19. századi nők (és férfiak) életében központi szerepet játszó közösség és hovatartozás fontosságát is megjelenítették. A kézírásmenták rituális cseréje közeli és távoli kapcsolatokat, rokonságot és barátságot hitelesített, hiszen a kézírásról azt tartották, hogy azon keresztül az egyén jelleme és kulturáltsága is feltárulkozik. Ha csak arra gondolunk, hogy Vörösmartynak, Petőfinek és Aranyinak hány emlékkönyvbe írt verse maradt fenn, már abból is következtethetünk az emlékalbumok (egyébként nemcsak nők, hanem férfiak között is elterjedt) 19. századi divatjára.⁴⁸ Legismertebb ezek közül Wohl Janka préselt bőrkötésű emlékkönyve, melybe az 1850–1860-as években ismerősei köréből és a kor olyan reprezentatív személyiségeitől gyűjtött emléksorokat, mint Liszt Ferenc, Szemere Pál, Arany János, Szász Károly, Eötvös József, Arany László, Vámbéry Ármin, Székács József stb. Az albumban férfiak és nők bejegyzései, versek és prózai szövegek, magyar, német és angol nyelvű textusok, rajzok és kották váltogatják egymást.⁴⁹ Egy másik, korábban emlegetett és nemrég ismét előkerült példa Kölcsey Antónia emlékkönyve,⁵⁰

48 Petőfi nők és férfiak emlékkönyvébe egyaránt írt verseiről lásd például GÖMÖRI György, „Petőfi Sándor emlékkönyvi bejegyzései tükrében”, *Forrás* 50, 1. sz. (2018): 78–88. Vay Sándor/Sarolta Majthényi Flóráról írt cikkében Tóth Kálmánra is úgy emlékszik, mint aki „szép, szelid fiu volt. Ünnepektől dalköltője annak a korszaknak. Verseket írogatott a kisasszonyok albumába.” VAY, „Hazahívó sírok”, 33.

49 Wohl Janka emlékkönyve, *Arany János, Eötvös József, Liszt Ferenc, stb. eredeti bejegyzéseivel*, OSZK Kt., Fol. Hung. 2928; Kiadott változata: WOHL Janka, *Az én első albumom* (Budapest: Athenaeum, 1892).

50 Kölcsey Antónia naplója és emlékkönyve hollétéről legutóbb Gábor Júlia írt a napló kiadásának jegyzeteiben: KÖLCSEY Antónia, *Naplója*, vál., gond., utószó és jegyz. GÁBOR Júlia (Budapest: Magvető: 1982), 275. Gábor saját kiadását Kozocsa Sándor 1938-as edíciójára alapozta. Kozocsa még látta a naplót, mely eredetileg a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárába, majd onnan a MNL OL-ba került. Gábor Júlia a naplót már nem, viszont az emlékkönyvet megtalálta a levéltári anyag között, és részleteket is közölt belőle a naplókiadás folytatásaként: *uo.*, 178–182. Kölcsey Antónia kézíratai iránt legutóbb Parragh Brigitta érdeklődött: PARRAGH Brigitta, „A reformkor világa és Wesselényi Miklós alakja Kölcsey Antónia naplójában”, in *Történeti Tanulmányok* 14, szerk. VELKEY Ferenc, Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica 58 (2006): 151–168, 155. Parragh Brigitta is elsősorban a naplót kereste volna, az emlékkönyv iránt nem tanúsított különösebb érdeklődést, mely Gábor Júlia kiadása óta majdhogynem feledésbe merült. Kucserka Zsófia kitartó érdeklődésének és a MNL

mely a feljegyzésgyűjtemény és az emlékalbum érdekes keveredését mutatja. A különálló lapokból cérnával összefűzött album, amely Emily Dickinson amerikai költőné saját készítésű fasciculusaira emlékeztet,⁵¹ magyar, német és francia nyelvű, verses és prózai szépirodalmi szemelvényeket, ismerősök, barátok bejegyzéseit, másszínű papírra, különálló lapokra írt és utólag az albumba ragasztott emléksorokat tartalmaz. Az idegen kezű bejegyzések az albumban feltételezhetően sajátkezű másolatokkal váltakoznak.

A vegyes, lírai és prózai részleteket tartalmazó feljegyzésgyűjtemények egyébként szintén a 19. századi íráshasználat népszerű formái, az efemerák kultúrájába (*culture of ephemera*)⁵² tartoztak. Többnyire valamilyen tematika mentén elrendezett vegyes bejegyzések sorából álltak, de a már említett típusok valamelyikével is keveredhettek. Majthényi Flóra Török Sophie másolatában fennmaradt naplója is voltaképpen ilyen hibrid gyűjteménynek tűnik: az egyes szám első személyű szubjektív, saját életével és gondoljaival kapcsolatos bejegyzések személytelenebb, szentencia- és aforizmaszerű paragrafusokkal váltakoznak, olyan életbölcességekkel, amelyekkel a korabeli sajtó is tele volt, és amelyeket akár onnan is bemásolhatott naplójába.

Majthényi Flóra és kortársai számára a kéziratosság, a kéziratossági tevékenység nem valamilyen rendellenes vagy különc szokásként értelmezendő, hanem az önformálás, az önreprezentáció jól ismert és a nyomtatott nyilvánosság mellett lehetségesként rendelkezésre álló médiumaként. A korszakban ráadásul mind professzionális írók/költők, mind pedig amatőr íráshasználók éltek az írás- és szöveghasználat fent említett különböző gyakorlataival. Költőként, megkerülve a nyomtatott irodalom piacán való jelenléthez szükséges kompromisszumokat, a kéziratosságban a személyes integritásnak és az önkifejeződésnek sajátos esztétikai fórumot lehetett találni. A saját versek összegyűjtése és egybemásolása ugyan-

OL munkatársai segítőkészségének köszönhetően az emlékkönyv kézírata azonban előkerült, és a következő jelzet alatt ma is megtalálható: HU-MNL-OL-P 441-I.-1.-19.sz.

51 Emily Dickinson (1830–1886) amerikai költőné többszáz költeményéből életében alig jelentetett meg nyomtatásban néhányat. Verseit kéziratban, saját készítésű ún. fasciculusokban őrizte. Mintegy 800 versének tisztázatát másolta le kettéhajtott ívpapírokra: 4-5-6-7 ívpapírt helyezett egymásra, és cérnával összevarrta őket. Lásd erről Alexandra SOCARIDES, *Dickinson Unbound: Paper, Process, Poetics* (Oxford: University Press, 2012), a fasciculusok készítéséről különösen: 22–26.

52 Az efemerák kultúrája (*culture of ephemera*) Todd S. Gernes kifejezése. Az íráshasználat populáris formáira vonatkozik, hétköznapi embereknek szövegekből és tárgyakkól az összegyűjtés, elrendezés, invenció és emlékezés műveletei által létrehozott artefactumaira. Gernes ezek közé sorolja a feljegyzésgyűjteményeket (*commonplace books*), az emlékalbumokat (*friendship albums*), illetve a kreatív albumokat (*scrapbooks*) is. Todd S. GERNES, „Recasting the Culture of Ephemera”, in *Popular Literacy: Studies in Cultural Practices and Poetics*, ed. John TRIMBUR, Pittsburgh Series in Composition, Literacy, and Culture, 107–127 (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2001).

akkor igen bonyolult és összetett kapcsolatban állt az íráshasználat egykorúan gyakorlatban lévő populáris formáival. Hiszen Majthényi voltaképpen nem tett mást, mint vers- és feljegyzésgyűjteményeket, emlékkönyveket összeállító kortársai: emlékeket gyűjtött össze, múltat teremtett, és mindezt az önkifejezés szolgálatába állította. Kéziratos verseskönyve gyűjtés, olvasás, újraolvasás és emlékezés eredménye, olyan mindennapi gyakorlatoké, amelyek során élete hétköznapi történéseit egy meghatározott kulturális ökonómián belül saját céljaihoz igazította.

Következtetések

Majthényi Flórának a tanulmányban elemzett kéziratos verseskönyvvel kapcsolatos szerzői intenciói nem mentesek ellentmondásoktól. Miközben a kötet materiális jellemzői (kulccsal zárható kapsos könyv), a kialakított titkos ábécével kapcsolatos bejegyzés, valamint több költemény szövege a bizalmas, személyes használat tényét erősítik, a versek mégsem minden esetben maradtak a privát íráshasználat határai között. A saját költemények összegyűjtése és egybemásolása tehát nemcsak az íráshasználat korabeli népszerű változataival állt bonyolult kapcsolatban, hanem a nyomtatott nyilvánossággal is. A gyűjteményből ugyanis tizenhárom vers megjelent Majthényi 1877-es *Ujabb költeményei* című kötetében: ezek közül nyolc (a verseskönyv 17–19., 23., 25., 30, 35–36. költeménye) a kötetben a *Pali emléke* cím alatt különálló ciklusként, öt további költemény (a 20–22. és az 50–51.) pedig a kötet egyéb versei közé beékelődve.⁵³ Ez az eljárás a költemények értelmezését is bonyolultabbá, többértűbbé teszi, hiszen az az öt vers, amely a kéziratos verseskönyvben a többi mellett „Pali emléket” hivatott felidézni, mivel a nyomtatott kötetben a cikluson kívül, egyéb versek között helyezkedik el, önállóan, a ciklustól és a Pali-emléktől függetlenül is értelmezhető. A verseskönyv költeményeinek a nyomtatott nyilvánossággal való kapcsolatát tovább bonyolíthatja az egyes versek egykorú periodikákban való megjelenése is. Majthényi Flóra az 1870-es években többek között a *Fővárosi Lapokban* jelentett meg rendszeresen költeményeket, elképzelhető tehát, hogy a korabeli folyóiratok szisztematikus átvizsgálása még felszínre hozna olyan publikált verseket, amelyek a kéziratos verseskönyvben is megtalálhatók.

53 Az *Ujabb költeményeiben* ezek sorrendben a *Hasonlat, Mint a bangszer...*, *Virág esik...*, *Szállnak a hó-pelyhek csendesesen...*, *A mult idő* című versek. MAJTHÉNYI Flóra, *Ujabb költeményei*, 29–30, 31–32, 9, 72–73, 27–28.

A költői önformálás egykorúan lehetséges kéziratos és nyomtatott médiumainak bonyolult kapcsolata mellett a szóbeliség bizonyos alkalmával is érdemes számolni. Arra is van ugyanis adat, hogy Majthényi verseivel a korabeli irodalmi élet olyan rendezvényein is jelen volt, ahol a különböző művek szóbeli előadására került sor. Ráadásul olyan költeményei is felolvasásra kerültek ilyenkor, amelyek a kéziratos verseskötvényben is szerepelnek, vagy legalábbis a felolvasottak címe egyezik a gyűjteményben jelen lévő egy-egy költemény címével, vagy annak címváltozata. A *Vasárnapi Ujság* 1877. július 1-jei számában megjelent tudósítás szerint a Kisfaludy Társaság június 27-én tartott felolvasó ülésén például *Holdvilágos nyári este* és *Honvágy* című költeményeit Györy Vilmos olvasta fel.⁵⁴ A *Vasárnapi Ujság* és a *Magyarország és a Nagyvilág* 1877-es decemberi számában közölt híradás a Kisfaludy Társaság 1877. december 27-i felolvasó üléséről Majthényi három balladáját említette, szintén Györy előadásában: a *Hákó király* mellett az *Arczkép* és a *Szerelem* című szöveget.⁵⁵ Utóbbi a *Vasárnapi Ujság* 1878. január 20-i számában nyomtatásban (!) is megjelent.⁵⁶ Szintén a *Vasárnapi Ujság* 1880. június 25-i tudósítása szerint a Petőfi Társaság június 13-i ülésén *Viharos éj* című költeményét olvasták fel.⁵⁷ Arról már nem is beszélve, hogy a költemények ismét a többrétű értelmezés lehetőségét vetik fel: míg a kéziratos verseskötvény kontextusában a Pali-szerelmet vagy annak valamely aspektusát allegorizálják, a felolvasásokon, illetve a periodika kontextusában önálló szövegekként (balladákként) működnek.

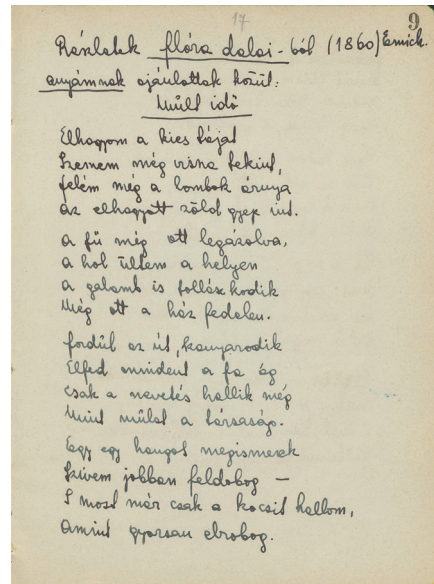
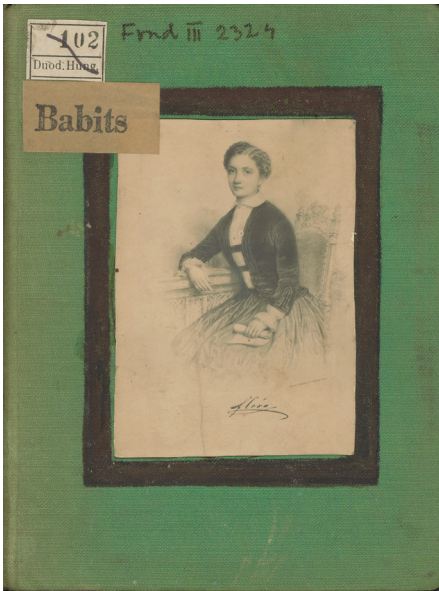
Majthényi Flóra íráshasználata és a kéziratosság médiuma tehát feltételezhetően párhuzamos, stratégiai összhangban működött a nyomtatott nyilvánosságban való népszerű költővé emelkedésével és később, népszerűsége csökkenésével, az abban való további (írott/nyomtatott és szóbeli) jelenlét biztosításával. Esete azt példázza, hogy a korszak női szerzői hogyan egyensúlyoztak a kéziratos és nyomtatott kultúra egymást átfedő területei között, céljaiknak és szükségleteiknek megfelelően használva mindkettőt; illetve azt is, hogy az adott költői életmű meghatározott darabjainak nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos szerzői intenció gyakran rögzítetlen, instabil és időben változó. A korszak női és férfi szerzői műveik előkészítése, nyilvánosságra hozatala és terjesztése során elkerülhetetlen társadalmi és technológiai rendeltetésű döntésekkel szembesültek. Elhatározá-

54 *Vasárnapi Ujság* 24, 26. sz. (1877): 412. (*Közintézetek, egyletek* című rovat.) A kéziratos verseskötvény 36. verse a *Holdvilágos csendes este...*, mely Majthényi *Ujabb költeményeiben* is megjelent. A *Honvágy* a gyűjtemény 52. költeménye.

55 Az *Arczkép* a kéziratos verseskötvény 33. darabja *Az arczkép* címmel, a *Szerelem* a verseskötvény 77. költeménye.

56 MAJTHÉNYI Flóra, „Szerelem”, *Vasárnapi Ujság* 25, 3. sz. (1878): 34. (*Közintézetek, egyletek* című rovat.)

57 *Vasárnapi Ujság* 27, 25. sz. (1880): 409. (*Közintézetek, egyletek* című rovat.) A gyűjteményben a 246. vers címe *Viharos éj*.

5–6. kép: Török Sophie Majthényi Flóra verseit tartalmazó kéziratos verseskönyvnek borítója és részlet a másolatokból (Országos Széchényi Könyvtár)

suk mellett, hogy a nyomtatott publikáció helyett a kéziratosság médiumát használják életműjük bizonyosfajta megjelenítésére, olyan választás eredménye volt, amely adott időpontban saját igényeiknek felelt meg.

Kitérő

Majthényi Flóra költeményei és a kéziratosság, illetve a nyomtatás médiumai közötti izgalmas összefüggésre egyetlen utolsó példa még említésre méltó. Fennmaradt ugyanis az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-fondjában egy olyan kéziratos verseskönyv is, amelyet nem Majthényi Flóra, hanem életművének kutatója, Babits Mihályné Török Sophie (Tanner Ilona) készített az 1930-as években.⁵⁸ Török Sophie szintén egy előre bekötött, zöld vászonkötésű üres

⁵⁸ Majthényi Flóra „Flóra 50 költeménye. Pest... 1858.” Török Sophie másolata 1931. A borítólapon Majthényi Flóra arcképe. 74 fol., OSZK Kt., Fond III/2324. Török Sophie regényt szeretett volna írni Flóráról, ehhez gyűjtötte az adatokat, ám a regény végül nem készült el. (Lásd még ehhez a 6. lábjegyzetet.) Kutatásai során azonban több Majthényi-leszármazottal is felvette a kapcsolatot, és így jutott a hagyatékában fennmaradt számos autográf kézirathoz; amit pedig vélhetően nem tarthatott magánál, arról gépiratos másolatot készített.

könyvbe másolta be Majthényi Flóra különböző kiadásokban szereplő verseit, a borítóra pedig ráragasztotta Flóra Barabás Miklós által rajzolt portréjának másolatát, mely eredetileg 1854-ben a *Hölgyfutár*-ban jelent meg.⁵⁹

A Török Sophie által készített kézirásos verseskönyv Majthényi versesköteteiben megjelent költeményeit tartalmazza, a kötetek megjelenési sorrendjében. Babitsné nem minden verset másolt le saját készítésű kötetébe, volt, amit kihagyott, más költeményekből csak egy-egy szakaszt írt le, esetenként a verssorok tördelését változtatta meg, időnként cím nélkül másolta le a verseket, vagy a sorrendet rontotta el, egyes költeményeket tartalmilag kivonatolt, másokhoz széljegyzeteket fűzött. A versek nagy része saját kezű másolatában olvasható, mivel azonban néhány helyen váltás van a kézírásban, feltételezhetően valaki időnként besegített a költemények leírásába. A nyomtatott kötetekben megjelent költemények kézzel való lemásolásának prózai okai voltak. Erre Medvei Dezső antikvárius egyik, 1931-ben Török Sophie-nak írt levele világít rá. Úgy tűnik ugyanis, hogy Babitsné szerette volna a köteteket megvásárolni, ám az 1930-as évek elején ezekhez nem lehetett hozzájutni:

Mélyen tisztelt Cím!

Van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy Majthényi Flóra műveit eddig a legnagyobb sajnálatomra sem sikerült megszerezni. A könyveket előjegyzésbe vettem és mihelyst példányam lesz belőlük azonnal értesítést küldök.

Nagybecsű további megbízását várva, maradok

Budapest, 1931 április hó 16.

Kiváló tisztelettel

Medvei Dezső

új és antiquar könyvesboltja

Budapest

IV., Múzeum-körút 21. sz.

[aláírás]⁶⁰

Mivel tehát nem tudott hozzájutni a Majthényi-kötetek 19. századi kiadásaihoz, Török Sophie más megoldáshoz folyamodott: a költemények egybemásolása révén Majthényi Flóra verseiből összeállította saját használatú kéziratos publikáci-

59 A verseskönyvről közölt fényképek közlési engedélyéért Földesi Ferencnek, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára osztályvezetőjének tartozom köszönettel.

60 Medvei Dezső Babits Mihályné Török Sophie-nak, Budapest, 1931. ápr. 16., OSZK Kt., Fond III/2509.

óját. Vagyis a már nyomtatásban, kötetekben megjelent költeményeket a kéziratosság médiumába írta vissza. Az így összeállt kéziratos verseskönyvnek számára nyilvánvalóan praktikus funkciója volt: saját készítésű és használatú gyűjteményében a költemények ily módon bármikor rendelkezésére álltak, és nem kellett adott esetben közgyűjteményekbe, könyvtárba látogatnia, ha kutatásai vagy az alkotófolyamat során szüksége volt valamelyik költeményre vagy kötetre. A versek egybeírása azonban munkamódszerének és kutatásainak szükségszerű, de nem élvezetes tartozéka volt. 1937-ben a következő sorral zárta a kötetet: „Befejeztem 937. nov. 19. 1 óra a cudar másolást.”